

AKSARAY' DA SELÇUKLU ESTETİĞİ VE GELECEĞİN İMARI

SERPİL AHU SAĞDIÇ

Anadolu'nun kalbinde, *İpek Yolu'nun* kadim bir kavşağı ve *Kapadokya'nın* gizemli kapısı olarak yükselen *Aksaray*, zamana meydan okuyan bir "*şehir medeniyeti*" laboratuvarıdır. *Bu şehir, Selçuklu'nun duru dehası ile Kapadokya'nın büyümlü tabiatını aynı potada eriten, geçmişten bugüne kesintisiz akan muazzam bir kültür mozaiğidir.* Burada yükselen Selçuklu mimarisi, İslam kozmolojisinin ve tasavvuf düşüncesinin bu topraklarda dile gelmesi, taşın kalbine fısıldanan mananın büründüğü somut birer gövdedir.

Aksaray Ulu Camii'nin veya kervansarayların anıtsal taş kapılarına nakşedilen o baş döndürücü, girift geometrik oymalar, Selçuklu sanatkarının elinde madde olmaktan sıyrılıp derin bir tefekkür aracına dönüşür. Sonsuzluğa doğru uzanıp giden bu düğümler ve yıldızlar, evrenin o muazzam nizamını gözler önüne serer. Bu bezemeler, İslam felsefesinin ve tasavvufun en köklü sütunlarından biri olan "*kesrette vahdet*" yani "*çokluk içinde teklik*" inancının mimari bir manifestosudur.

Kesrette Vahdet, kuru bir teolojik terim olmanın çok ötesinde, felsefi ve estetik bir dünya görüşüdür. Evrendeki baş

döndürücü çeşitliliğin ve çokluğun, aslında tek bir kaynağın, tek bir ilahi özün yansıması olduğu fikrine dayanır. Bu kavramı felsefi olarak bir ağaca benzetebiliriz. Bir ağaca baktığınızda gözünüze çarpan binlerce yaprak, onlarca dal ve toprağa tutunan karmaşık kökler bize "kesreti" (çokluğu) gösterir. Fakat hepsi tek bir gövdeden beslenir ve tek bir tohumun özüne bağlıdır.

İşte Selçuklu düşüncesinde de evrendeki hiçbir şey başıboş, tesadüfi ya da birbirinden bağımsız değildir. İnsan, doğa, taş ve gökyüzü aynı kozmik bütünün ayrılmaz birer parçasıdır. Selçuklu mimarları, bu derin felsefeyi eserlerinin cephelerinde adeta görünür kılmışlardır. Aksaray Ulu Camii'nin ya da Sultanhanı'nın taş kapılarına yakından baktığınızda, binlerce küçük taş üçgenin, beşgenin, yıldızın ve düğümün kusursuz bir ahenkle birbirine geçtiğini görürsünüz.

İlk bakışta göz alıcı bir karmaşa, müthiş bir çokluk hissi uyandıran bu sonsuz geometrik düzen, dikkatle incelendiğinde büyüleyici bir gerçeği fısıldar. Binlerce form tek bir merkezden doğmakta, birbirini takip eden kusursuz bir ritimle tek bir bütünsel tasarıma, yani "*Vahdet'e*" hizmet etmektedir. *Selçuklu'nun* ikonografik anlatımlar yerine soyut geometriyi seçmesi bundandır. Çünkü geometrik döngüler, sonsuzluğu ve o sonsuzluğun arkasındaki tek bir yaratıcı akli sembolize etmenin en rafine, en şiirsel yoludur.

Bu mimarinin en özgün ve büyüleyici unsurlarından biri de şüphesiz mukarnastır. Batı mimarisinde tam bir dilsel karşılığı bulunmayan bu eşsiz işçilik, üç boyutlu geometrik parçaların yan yana ve üst üste dizilerek, adeta bir arı kovanı yahut zarif sarkıtlar halinde dışa doğru taşmasıyla oluşturulan mimari bir bezemedir.

Çoğunlukla düz bir duvardan kubbe gibi yuvarlak bir yapıya geçilirken ya da taş kapıların üst nişlerindeki dik köşeleri yumuşatırken karşımıza çıkar. Ustalar, dik açıların yarattığı o sert ve keskin boşluğu mukarnasların kademeli geçişleriyle kırarak, gözü yormayan organik bir akış elde ederler. Selçuklu mukarnasları ve derin kapı nişleri, günün farklı saatlerinde güneşin açısıyla birlikte büyüleyici ışık ve gölge oyunları sahneler. Bu görsel şölen, felsefi olarak "görünen dünya (zâhir)" ile "öz ve iç olan (bâtın)" arasındaki ilişkiyi, varlık ve yokluk diyalektiğini simgeler.

Taş, ışığın dokunuşuyla katı bir madde olmaktan çıkar, adeta saydamlaşır ve ruhani bir derinlik kazanır. Selçuklu mimarisi, bencilce yükselen sarayların aksine kamusal ve toplumsaldır. Aksaray, bu toplumsal örgütlenmenin en asil örneklerine ev sahipliği yapar. Bu durum, şehir sosyolojisine ve bugün çokça aradığımız "*ortak akıl*" arayışına doğrudan ışık tutar. Bir Selçuklu kervansarayı olan Sultanhanı'na, dönemin dünyasının dört bir yanından farklı dilleri konuşan, farklı dinlere ve kültürlere mensup yüzlerce tüccar gelirdi.

Kapıdan giren bu muazzam çokluk (*kesret*), kervansarayın hukuku, adaleti ve ortak yaşam kuralları altında tek bir güvenli, huzurlu topluluğa dönüşürdü. Bu yönüyle Sultanhanı, sadece ticari bir durak olmanın ötesinde dönemin küresel adalet, güvenlik ve refah vizyonunun mimari bir anıtidir. Farklı inanç ve ırktan insanların aynı çatı altında, tamamen eşit şartlarda ve ücretsiz olarak ağırlanması, Selçuklu'nun "*dünya nizamı*" iddiasının sosyolojik bir dışavurumudur.

Sultanhanı'nın bu asil politikasını bugünün modern sosyoloji terminolojisindeki *"çok kültürlülük"*, *"kapsayıcılık"* ve *"kamusal alan"* kavramlarıyla okumak, bize muazzam bir zihinsel köprü sunar. Bugün Batı dünyasının ve küreselleşen metropollerin hâlâ çözemediği *"farklılıklarla bir arada huzur içinde yaşama"* formülü, 13. yüzyıl Aksaray'ında pratik bir yönetim modeline dönüştürülmüştü. Modern dünyada iki büyük çok kültürlülük modeli öne çıkar. Farklı kültürleri tek bir potada eritip yok eden *"erime potası"* ve her kültürün kendi rengini koruduğu *"salata kasesi"* modeli.

Selçuklunun Sultanhanı'nda uyguladığı model, tam anlamıyla bir *"salata kasesi"*, yani kültürel çoğulculuktur. Hanın kapısından giren *Venedikli bir Hristiyan tüccar, Tebrizli bir Şii bezirgân veya Hintli bir baharatçı*, kimliğini kapıda bırakmak zorunda değildi. Kervansarayların tam merkezinde yer alan köşk mescitlerin alt kısımları, kimi zaman dışarıdan gelen gayrimüslim tüccarların

ibadet veya ihtiyaç alanı olarak esnetilebiliyordu. Kimse asimile edilmeye zorlanmadığı gibi, herkes kendi diliyle ticaretini yapar, kendi inancına göre yaşardı.

Modern devletlerin azınlıklara sunduğu *"sana dokunmuyorum, ne yaparsan yap"* şeklindeki mesafeli *negatif özgürlük* anlayışına karşı, Selçuklu burada *pozitif kapsayıcılık* uygulamıştır. Hanın içindeki barınma, yemek, yıkanma, hayvanların bakımı, ayakkabı tamiri, ilaç ve hekim gibi tüm hizmetler, hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese eşit ve ücretsizdi. En zengin tüccar ile en fakir kervan seyisi aynı çatı altında aynı yemeğe kaşık sallardı.

Günümüzde lüks otellerin ve gettoların mekânı sınıfsal olarak keskin çizgilerle böldüğü düşünülürse, Sultanhanı'nın kurduğu bu ortak kamu alanı muazzam bir ütopyanın gerçekleşmiş halidir. Bu sistemin en hassas kırılma noktası ise güven endeksiydi.

Yabancınnın potansiyel bir tehdit görüldüğü çağlarda, Selçuklu bu korkuyu hukuki bir teminatla, bir tür devlet sigortasıyla aşmıştı. Aksaray-Konya yolunda kervanı soyulan bir tüccarın zararı, dini ne olursa olsun devlet hazinesi tarafından tazmin edilirdi. Bu vaat, yabancıya *"Bu topraklarda canın, malın ve kültürün devletin namusudur"* mesajını vererek güveni zirveye taşır ve toplumsal çatışmaları önlerdi. Bugün *New York, Londra veya Paris* gibi *"çok kültürlü"* olmakla övünen metropollerde, yabancılar banliyölere sıkışmış, gizli veya açık bir ırkçılığın pençesindedir.

Modern dünya, çok kültürlülüğü sadece *"farklı mutfakların yan yana gelmesi"* gibi yüzeysel, estetik bir düzeyde

tüketirken, 13. yüzyıl Aksaray'ının ortak aklı, bu kavramı ahlak, adalet ve evrensel hukukla harmanlayarak kurumsallaştırmıştı. Sosyolojik alternatifler sadece kervansaraylarla sınırlı değildir. Eğri Minare çevresi veya Somuncu Baba eksenindeki yerleşimler de şehrin cami, medrese, şifahane ve hamam çevresinde, doğrudan "insana hizmet" odaklı örgütlendiğini gösterir.

Bu, kentlerin gökdelen odaklı, insanı ezen bencil yapısına karşı şefkatli bir alternatiftir. Aksaray'ın silüetinde bir şiir dizesi gibi yükselen Eğri Minare, tuğla işçiliğinin en karakteristik örneği ve Selçuklu zihninin mekânla kurduğu en sıra dışı diyalogdur. İnsan eliyle inşa edilen her yapının mutlak bir simetri ve kusursuzluk arayışı taşıdığı düşünülür. Oysa bu minare, dikine uzanan o katı doğrusal nizamı esneterek bize "*kusursuz geometrinin içindeki beşerî kusuru*" fısıldar.

Onun eğriliği, ilahi olanın mutlak hatasızlığı karşısında insanın ve maddenin kaçınılmaz eksikliğini, yani varoluşsal sınırlarını zarifçe kabullenmesidir. Kızıl tuğlalarının rengi ise Anadolu toprağının o samimi sıcaklığını sembolize eder. Aynı zamanda bu eğik duruş, zamanın yıkıcı dinamiklerine ve zeminin kaygan değişkenliğine karşı geliştirilmiş derin bir "*şartlara uyum sağlama esnekliğidir.*" Yüzyıllardır süregelen yer sarsıntılarına ve rüzgârlara inatla direnen bu gövde, kırılğan bir diklikten, rüzgâra göğüs geren bir ağaç gibi esnekliğin kalıcılığını kanıtlar.

Eğri Minare, katı dogmaların ve esnemeyen yapıların ilk fırtınada yıkıldığı bu dünyada, ayakta kalmanın sırrının kırılmamakta, şartlarla bilgelik içinde uyum sağlamakta olduğunu gösteren

felsefi bir anıttır. Bu estetik nizamın bir diğer ayağı olan ve Selçuklu'dan Karamanoğulları'na devrolan Zinciriye Medresesi ise eğitimin ve aklın mimari ölçeğidir. İçe dönük avlulu yapısı, tefekkürü ve bilginin merkeziliğini simgelerken; öğrenci odalarının bu ortak avluya açılması, sosyolojik olarak "*birlikte öğrenme*" ve ortak aklı büyütme kültürünün bir yansımasıdır.

Aksaray Üniversitesi kampüsünden çıkıp şehrin kadim sokaklarına karışan genç bir mimarın, şehir plancısının ya da sosyoloğun başını kaldırıp Sultanhanı'na veya Ulu Camii'ye bakması, kronolojik bir geçmişe değil, aslında geleceğin kendisine bakmasıdır. Bugün modern akademinin "*sürdürülebilirlik*" ve "*ekolojik mimari*" adıyla yeniden keşfettiği kavramlar, Selçuklu'nun yüzyıllar evvel taş fısıldadığı ortak akıldır. Genç kuşak bu yapılara baktığında, doğayı evcilleştirilmesi veya sömürülmesi gereken bir düşman olarak görmek yerine, mimarının hamisi ve yoldaşı olarak gören bir zihniyetle karşılaşır.

Yerel malzemenin iklimin zekasıyla şekillenen, güneşi ve rüzgârı komşusunun hakkını gasp etmeden selamlayan bu yapılar, bugünün beton ve cam kulelerinin yarattığı ekolojik krizlere verilmiş sekiz yüz yıllık asil bir cevaptır. Selçuklu mirası, geleceğin mekân tasarımcılarına estetiğin ahlakla, yapının doğayla, insanın ise mekanla barıştığı bir "*yaşam ekosistemi*" olarak şehri yeniden inşa etmenin ilhamını ve entelektüel sorumluluğunu aşılacaktır. Geleceğin dünyasını inşa edecek olan Aksaray'ın genç entelektüelleri, mimarları ve sosyologları; bilge mimar *Turgut Cansever'in* o sarsıcı

uyarısını zihinlerimize kazımak zorundayız;

"Şehri imar ederken nesli ihya etmeyi unutursanız, ihmal ettiğiniz nesil imar ettiğiniz şehri tahrip eder."

Cansever'in Selçuklu mimarisine duyduğu o derin hayranlık, şehri beton yığınlarından ibaret ticari bir meta olarak gören modern yanılığa karşı felsefi bir başkaldırıdır. Selçuklu zihninde ve *Cansever'in* öğretisinde şehir inşa etmek, teknik bir becerinin ötesinde, insanın yeryüzündeki varoluşunu anlamlandırma biçimi, doğrudan ahlaki bir görevdir. Bugün Aksaray'ın sokaklarında yürürken Sultanhanı'nın adaletinden, Eğri Minare'nin esnek bilgeliğinden ve mukarnasların sonsuz nizamından devralacağınız miras, geçmişe takılıp kalmak demek değildir.

O köklü ahlaki ve estetik ortak aklı bugünün dijital dünyasıyla, yarının ekolojik zorunluluklarıyla yeniden sentezlemektir. Sizler, sadece binalar tasarlamayacak veya caddeler planlamayacaksınız, insanın ruhunu besleyen, adaleti ve estetiği sokağa indiren yeni bir medeniyet tasavvuru inşa edeceksiniz.

Taşın hafızasına sahip çıkan ama gözünü geleceğin ufkuna diken Aksaray'ın genç kuşağı, kapitalizmin ruhsuzlaştırdığı modern kentlerin ortasında, insanı ve doğayı yeniden ihya edecek o ahlaki mimari devrimi başlatacak olanlardır.

Şimdi başınızı kaldırın, bu kadim şehrin taşlarına bakın ve kendi medeniyet hikayenizi yazmak için kalemi elinize alın...

